

DISKURZ AKO PREDMET TRANSDISCIPLINÁRNEHO VÝSKUMU

Michal BOČÁK

Pojem diskurz od svojho vzniku prekonal zreteľný vývin a získal mnoho významov; jeho poňatie sa menilo a mení v závislosti od konkrétneho autora, vedného odboru, bádateľskej školy ap., takže keď sa ho v súčasnosti pokúšame jednoznačne (alebo aspoň jednoznačnejšie) vymedziť, narážame na problém značnej diverzity jeho definícií. V nasledujúcom texte sa pokúsím s týmto problémom vysporiadať načrtnutím aspoň základnej typológie definícií diskurzu, ako aj (a to predovšetkým) poukázaním na ich spoločné črty.

Definície diskurzu najvšeobecnejšie môžeme rozdeliť na užšie a širšie, čo najviac súvisí s faktom, či diskurz definujú z pozície jedného vedného odboru, alebo berú do úvahy poznatky viacerých vied a snažia sa o syntézu rozmanitých prístupov. Azda by bolo prínosné rozlíšiť jednotlivé ponímania diskurzu aj na základe tradičného (a dodnes ešte do istej miery pretrvávajúceho) rozdelenia vied na humanitné a sociálne, pričom v rámci prvých išlo skôr o sústreďenie sa na jazyk a jeho vnútornú štruktúru, zatiaľ čo v druhom sa akcentovalo sociálne „okolie“ jazyka. Ako aktuálne najadekvátnejšie východisko zo separovanosti jednotlivých disciplín a ich teórií a metodológií sa pokúsím načrtnúť obrysy interdisciplinárneho, ale hlavne transdisciplinárneho chápania a skúmania diskurzu.¹

VZŤAH POJMOV DISKURZ A JAZYK

Úzka jazykovedná definícia hovorí o tom, že o diskurze môžeme uvažovať pri akýchkoľvek textových jednotkách, prevyšujúcich svojím rozsahom vetu. Zdá sa teda, že v tomto prípade máme do činenia s čiastočnou synonymiou výrazu s pojmom text, hoci sa myslí zväčša text v hovorenej podobe, pretože diskurz v uvedených kontextoch odkazuje najčastejšie na realizované prehovory, teda saussurovské *parole*. Vzhľadom na sociálnu povahu človeka a primárnosť rečovej interakcie v spoločenskej štruktúre je diskurz často stotožňovaný s dialógom (pozri napr. Stenström, 1994; van Dijk, 1983; štúdie v zborníku Čmejrková – Hoffmannová, 2003, tam aj všeobecne o diskurze stať Krausa, s. 13 – 39).

¹ Časti štúdie som napísal a publikoval ako časti hesiel v Stručnom slovníku masmediálnej a marketingovej komunikácie (Trnava: Fakulta masmediálnej komunikácie UCM 2006). Na príslušných miestach, najmä tam, kde som použil súvislejší text, som sa snažil na túto skutočnosť poukázať auticitáciou.

S diskurzom etymologicky súvisia aj jeho poslovenčené hovorové podoby: *diškurz* = rozovor, debata a odvodené sloveso *diškurovať*, t. j. zhovárať sa, rozprávať sa, debatovať, besedovať; diskutovať (synonymá podľa KSSJ), teda opäť slová jednoznačne odkazujúce na dialóg.

Vzťah diskurz = dialóg do istej miery, samozrejme, platí, pretože na to, aby určitá spoločnosť existovala a aby vytvorila a ďalej rozširovala, upevňovala svoju myšlienkovú ucelenú predstavu o svete (t. j. diskurz, ako ho definujem ďalej), musia jej členovia nevyhnutne interagovať, komunikovať, vstupovať do dialógu. Diskurz teda bez dialógu jestvovať nemôže, rovnako ako je nepravdepodobné, že sa v dialógu nebude odrážať diskurz. Vilém Flusser (2000) napriek tomu oba pojmy, podľa mňa adekvátne, rozlišuje: kým dialóg podľa neho slúži na syntézu novej informácie v aktuálnom komunikačnom akte, diskurz sprostredkúva (zabezpečuje) uchovávanie a šírenie informácií v čase.

Metóda pomenovaná ako analýza diskurzu býva z uvedených dôvodov často zamieňaná s analýzou konverzácie (*conversation analysis*), v ktorej sa sleduje jazykové správanie jednotlivých komunikantov ako účastníkov dialógu, striedanie ich rol, ich komunikačné zámery a z nich vyplývajúce diskurzívne stratégie. Taktiež sa možno stretnúť s prístupom, v ktorom sa v rámci analýzy diskurzu pracuje hlavne s gramatickou štruktúrou textu. Analyzovať diskurz však, ako uvidíme, nie je to isté ako analyzovať jazyk (hoci jazyková analýza je pri analýze diskurzu nepochybne kľúčovou zložkou).

DISKURZ AKO „PRODUKT“ POSTŠTRUKTURALIZMU

Pojem jazyk bol po tom, čo centrálnu pozíciu v modernej (predovšetkým – no nielen – európskej) lingvistiky 20. storočia obsadil Saussurovými tézami inšpirovaný štrukturalizmus, neraz redukovaný len na samotný symbolický systém², pričom jeho sociokultúrny kontext bol na istý čas nútený ustúpiť do pozadia. Ako reakcia na sústredenie záujmu jazykovedy na synchronný rozmer jazyka ako znakového systému (*langue*), pozostávajúceho z inventára prvkov a ich vzťahov (t. j. štruktúry; odtiaľ aj názov smeru), sa zhruba v 60. až 70. rokoch 20. storočia objavuje postštrukturalizmus, ktorý kritizuje obmedzenosť predchádzajúcej paradigmy na skúmanie jazyka „zvnútra“. Postštrukturalisti sa pokúšajú „vystúpiť z textu“, snažia sa nahliadať na jazyk a akýkoľvek kód ako na fenomén historicky produkovaný a reprodukováný istým spoločenstvom ľudí.

² Symbolický systém je akýkoľvek systém znakov, ktorý sa používa na reprezentovanie skutočnosti.

Ako v slovníkovom hesle venovanom diskurzu zhrňa John Hartley, používanie termínu diskurz na úkor termínu jazyk je práve jednou z reakcií na jednostrannosť štrukturalistického synchronného skúmania jazyka (Hartley, 2002, s. 73). Napokon, vo vede je pomerne bežné nahradiť termín, ktorý sa ukázal, jednak denotatívne – definíciami –, jednak konotatívne – nevedomovanými asociáciami –, príliš obmedzený a teda aj obmedzujúci, termínom úplne novým. Hartley tiež konštatuje, že slovo diskurz akoby bolo zároveň substantívom i verbom, čím myslí jeho potenciál zároveň pomenúvať aj statické – produkt, aj dynamické – činnosť (tvorbu). Skutočne, jazyk v čisto štrukturalistickom chápaní evokoval skôr produkt, samotný výsledok symbolickej (označujúcej) aktivity; diskurz však označuje ako jej produkt, predmet, tak aj akt, proces, v ktorom akýkoľvek symbolický systém vzniká, v ktorom sa ustávajú významy znakov ako rámci systému, tak aj v pragmatickej rovine (t. j. vo vzťahu znak – používateľ). Dôrazne teda prepája synchronnú a diachronnú os jazyka.

Diskurz ako alternatíva k jazyku tiež prekonáva dôležité obmedzenie, ktoré štúdiu ľudskej komunikácie vtlača centrálna pozícia prirodzeného jazyka: symbolických (znakových) systémov, ktoré slúžia na referovanie o skutočnosti („jazykov“), je v skutočnosti omnoho viac. Vo filmovej vede sa napr. môžeme stretnúť s metaforickým termínom jazyk filmu, výrazom označujúcim prostriedky, ktoré slúžia na konštruovanie určitého významu filmu, ako sú napr. uhol snímania kamery, veľkosť a dĺžka záberu, osvetlenie či strih, ale aj reč postáv, hudba atď.

SOCIÁLNE CHÁPANIE DISKURZU

Širšie, sociálne a historické chápanie diskurzu, inšpirované predovšetkým dielom Michela Foucaulta (napr. Foucault 1969, česky 2002), vychádza z neoddeliteľnosti produkcie a recepcie kultúry a definuje ho ako relatívne súdržný systém spoločensky produkovaných a reprodukovaných označujúcich praktík („významov“), ktorý sa vyvíja v konkrétnom časopriestore v závislosti od materiálno-technologických a sociálne-inštitucionálnych podmienok v tesnej súvislosti so sociálnymi vzťahmi a praktikami. Zväčša sa viaže sa na konkrétnu tematickú oblasť, súvisiacu s konkrétnym spoločenským konaním (sociálnymi praktikami³; tézu rozviním ďalej) a tvorí tak paradigmu (rámec) vedenia, komunikovania a konania v/o tejto oblasti. Dis-

³ Praktika (angl. *practice*) je, slovami Barkera (2006, s. 158), „spôsob, ktorým sa niečo robí, akcia, určité uplatnenie alebo výkon, ktoré sú dôsledkom zámeru, zvyku alebo rutiny“. Jazyk a konanie začala neoddeliteľne spájať moderná lingvistika napr. v teórii rečových aktov Johna L. Austina. Nerozlučnosť jazyka a každodenných činností sa neskôr spojila aj vo foucaultovskom poňatí diskurzu.

kurz teda rámcuje, tvaruje napr. komunikáciu neznámych ľudí vo výtahu, rodičov s deťmi na ihrisku či poslancov v parlamente. (Bočák, 2006, s. 26)

Ako príklady uvediem dve definície diskurzu, pochádzajúce od autorov publikujúcich na multidisciplinárne „sýtenom“ poli komunikačných a mediálnych štúdií.

Podľa Johna Fiska je diskurz „jazyk alebo [iná] sústava reprezentácií [skutočnosti], ktorá sa spoločensky vyvinula s cieľom dať do obehu koherentnú sadu významov o nejakej tematickej oblasti“ (Fiske, 1987, s. 14; cit. in McQuail, 1999, s. 269).

Peter Dahlgren zasa hovorí, že diskurz je „špecifický a konzistentný spôsob používania jazyka a symbolov, ktorý produkuje význam a definuje kontext, čím nám pomáha dodávať zmysel skúsenostiam každodenného života“ (Dahlgren, 1985; cit. in Lapčík, 2002, s. 18).

Ako vidno, obe definície vytýčením zdôrazňujú jazyk ako primárnu sústavu reprezentácií, no zároveň nezabúdajú na iné symbolické systémy: napr. v televízii to okrem prirodzeného jazyka bude obraz, video, hudba; v priamej, nemediovej komunikácii však musíme počítať aj so znakmi z iných semiotických pásem (napr. významom pripisovaným vôni, kde je lacná voňavka symbolom nižšieho socioekonomického statusu, či nedbanlivosti, naopak, drahý luxusný parfém je symbolom príslušnosti nositeľa k vyššej triede, resp. mánotratného človeka). Fiskova definícia slovami „s cieľom“ posúva do popredia funkčnosť diskurzu. Slová „koherentný“ i „konzistentný“ poukazujú na to, že diskurz je relatívne pevným, súdržným, ustáleno štruktúrovaným systémom. Dahlgren zahŕňa do definície každodennosť práve preto, že diskurz je recepčným (interpretačným) filtrom skutočnosti a jej interpretácií v našom bežnom živote, a to bez toho, že by sme si to bežne uvedomovali.

DISKURZ AKO SÚSTAVA REPREZENTÁCIÍ

Reprezentácia reality je „komplexná symbolická forma zastupujúca skutočnosť ako relatívne ustálený výsledok jej subjektívno-sociálnej transformácie, tiež však samotná praktika vytvárania zástupných symbolov, ktorá je jedným z aspektov mediácie, procesu, v ktorom sa v komunikácii pretínajú osi realita – text a producent – recipient“ (Bočák, 2006, s. 100). Inými slovami je reprezentácia napĺňaním referenčnej funkcie jazyka popísanej Romanom Jakobsonom.

Rané teórie reprezentácie predpokladali, že jazykový či iný znak vzniká pod priamym vplyvom podoby objektu (predmetu, javu), ktorý označuje, ktorý zastupuje. Inak povedané,

akoby znaky boli výlučne ikonické.⁴ Podľa novších teórií (hlavne postštrukturalistov) však veci nemajú samé osebe význam, ktorý by „odtláčali“ do znaku, nedisponujú nijakou významovou „esenciou“ (na základe tejto premisy sa zvykne celý smer filozofie jazyka a teórie významu nazývať esencializmom). Určité vlastnosti predmetov a javov „zvýznamňuje“ až ľudský subjekt.

V tomto zmysle štúdiá diskurzu inšpiruje aj teória sociálnej konštrukcie reality (Berger – Luckmann, 1999), pod vplyvom ktorej význam veciam okolo seba i sebe samému „dáva“ v medziach istého diskurzu až človek vo svojom sociálnom kontexte: veci, javy či ľudí a ich charakteristiky konštruujeme až diskurzívnymi praktikami, teda tým, že ich pomenujeme. Aj podľa Jacquesa Derridu (1993) existuje len to, čo sme sa naučili vnímať a čo vieme pomenovať. Ak niečo nie je v našom (spoločenskom) vedomí ukotvené v podobe znaku, nemáme šancu všímať si to, neuvažujeme nad tým. Diskurz teda tvaruje komunikáciu celkovo, pretože nedeterminuje len produkciu (čo sa smie a nesmie hovoriť z hľadiska spoločenských noriem), ale aj recepciu sveta (či sa vôbec o niečom hovoriť dá). Ak by sme napr. zrakom nevnímali bielu farbu, veci, ktoré nazývame „bielymi“ (napr. sneh, papier; pravdepodobne i pozadie tejto štúdie) by pre nás nejstvovali.

Koncepcia konštrukcie reality ruší objektovo-subjektový dualizmus,⁵ predmety a javy teda nejstávajú len mimo ľudského subjektu, bez ohľadu na jeho vôľu, zatiaľ čo ich vnímanie je vždy len ich reprezentáciou, ale práve človek je aktívny prvok, ktorý realitu vytvára. Až človek skutočnosť štruktúruje a dáva jej zmysel, pričom toto ozmyselňovanie je nielen individuálne, ale kolektívne (sociálne) rámcované. Keďže je tvorcom „svojej“ reality jednotlivec alebo spoločenstvo, môžeme hovoriť o rozdielnych realitách (v pluráli). Navyše, podľa Williama Isaaca Thomasa, konanie ľudí reflektuje aktuálnu a prijímanú definíciu reality, riadi sa teda tzv. definíciou situácie, teda tým, ako sa jednotlivé veci (napr. udalosti) interpretujú (Petrušek – Miltová – Vodáková, 1994). (Bočák, 2006, s. 100)

DISKURZ A KONANIE AKO NEROZLUČNÁ DVOJICA

Súčasná najširšia predstava o diskurze zdôrazňuje pevnosť vzťahu reči a činnosti, neoddeliteľnosť komunikácie a konania, diskurzívnych a sociálnych praktík, za čím možno vidieť výraznú inšpiráciu napr. americkou teóriou rečových aktov alebo ruskou teóriou rečovej čin-

⁴ V znakoch môže ikonickosť prevažovať natoľko, že sa nám môže zdať, že predmet im sám „vtlačil“ súčasnú podobu. V skutočnosti však nad tým, či znak bude ikonický, rozhoduje (nie nevyhnutne vedome) človek.

⁵ Pod subjektom rozumieme (ľudskú) bytosť, pod objektom čokoľvek, na čo sa sústreďuje vnímanie subjektu.

nosti. Diskurzívne (resp. symbolické, označujúce) praktiky (t. j. spôsoby, akými sa veciam pripisujú pomenovania a významy) sa priamo viažu so sociálnymi praktikami (spôsoby, akými sa niečo robí v spoločnosti). Mnohé prípady každodennej praxe svedčia v prospech ich silného prepojenia, ak nie až ich zlúčenia. Uvediem niekoľko príkladov.

Napr. tykanie často neznamená len použitie inej formy oslovovania než vykania, ale s tykaním sa očakáva aj zmena sociálnych vzťahov medzi komunikantmi. Naopak, tykanie sa objavuje vtedy, ak chce jeden človek pred druhým prezentovať svoju spoločenskú nadradenosť (napr. z hľadiska z hľadiska veku, funkcie; časté hlavne pri konflikte).

Podobne možno predpokladať, že aj neveriaci človek by aspoň na chvíľu zaváhal v situácii, keď by sa nastáhoval do starého domu a pri pálení pôvodného zariadenia domu by mal vhodiť do ohňa, tak ako všetko ostatné, malý drevený kríž, ktorý našiel visieť na kuchynskej stene. V súčasnom stredoeurópskom kultúrnom časopriestore je kríž natoľko silnou reprezentáciou, že by bolo ťažké „len tak“ ju odstrániť, hoci sa v skutočnosti páli len kríž, nie kresťanstvo. Analogicky spáliť vlajku nejakej krajiny neznamená vypáliť samotnú krajinu, ktorá používa vlajku ako svoj symbol, tomuto aktu je však napriek tomu zväčša prisudzovaná veľká symbolická sila.

Naopak, po znehodnotení (roztrhaní, spálení, zahodení) fotografie nejakého človeka, na ktorého chceme z rôznych dôvodov zabudnúť (napr. človek, s ktorým sme sa pohnevali, bývalá láska) sa domnievame, že so zmiznutím reprezentácie sa zbavíme aj onej osoby či nepríjemných pocitov, ktoré sa nám s ňou asociujú. Vychovávaní v kultúre, v ktorej to, o čom sa nehovorí (resp. sa inak nezobrazuje), nejestvuje, sme ochotní bez rozmyslu veriť naivnej predstave, že odstránením určitej reprezentácie odstránime aj jej samotný objekt.

Prepojenie sociálnych a diskurzívnych (symbolických) praktík môžeme dobre vidieť napr. pri zapálení sviečok na pamätnom mieste alebo na hroboch na Sviatok všetkých svätých: má aj sociálny aspekt (vykonáva sa verejne), aj symbolický aspekt (spomienka na osoby či udalosti, vyjadrenie smútku), aj kultúrny (posilňovanie kultúrnej hodnoty, akou je v tomto prípade úcta k mŕtvym, k predkom; širšie azda k ľudstvu vôbec).

Ďalším príkladom, ktorý poukazuje na vzájomné (re-)štruktúrovanie jazykovej a sociálnej reality, a je konštrukcia obrazu slabosti žien alebo starých ľudí, vznikajúceho diskurzívnou kombináciou jazyka a súvisiacich praktík. V rovine komunikácie sa môžeme stretnúť s vyjadreniami o slabosti žien či starších. V rovine sociálnych praktík nenecháme ženy prenášať ťažké bremená, uvoľníme miesto v autobuse dôchodcovi. Ak ale hovoríme a konáme tak, že „sú slabí, potrebujú podporu, pomoc a jemné zaobchádzanie“, (nevedomky) vytvárame a posilňujeme spoločenskú nadradenosť mužov nad ženami a mladších ľudí nad staršími, čiže pro-

stredníctvom jazyka, vykonaním určitého diskurzívneho aktu, reflexívne reštruktúrujeme aj sociálno.

VZŤAH DISKURZU A IDEOLÓGIE

Štúdium diskurzu, inšpirované kritickou sociálnou teóriou, na rozdiel od tradičnej jazykovedy zohľadňuje aj distribúciu moci v spoločnosti prostredníctvom symbolických systémov. Diskurz je vždy tvorený z nejakej perspektívy (uhol videnia sveta),⁶ napr. dominantný diskurz je budovaný z pohľadu mocenskej elity.

Diskurz zahŕňa pravidlá komunikácie priznávajúce jednotlivým účastníkom komunikácie na základe ich sociálneho statusu. Permanentnou artikuláciou ideológie sa v konečnom dôsledku stáva prostriedkom jej naturalizácie, javí sa teda ako „prirodzená“, „daná“, (a preto) nespochybniteľná pravda, rodiaca sa svojím opakovaním. Preto rôzne sociálne skupiny súperia o čo najširšie akceptovanie vlastného diskurzu ako diskurzu dominantného, pretože nadvláda nad diskurzom v dôsledku znamená možnosť definovať realitu a sprostredkované tak aj usmerňovať konanie ostatných (vychádzajúc z už spomenutej Thomasovej teóremy). Výrazne je to pozorovateľné napr. pri zmene štátnej moci, keď sa rozširujú príležitosti vlády usmerňovať obsah i formu mediálneho diskurzu (a verejného diskurzu všeobecne), pričom je osobitný dôraz kladený na jeho inštitucionalizovaných šíriteľov (výmena hovorcov) (Bočák, 2006, s. 26).

Najefektívnejšie pôsobí taká ideológia, ktorá dokáže skryť, poprieť samu seba. O ideológii, ktorá dosiahne svoju „neviditeľnosť“, ktorá prestane byť považovaná za kultúrny výtvor, ale „stáva sa“ súborom prírodných zákonitostí, prirodzenou pravdou alebo božím zákonom, spravidla nikomu ani len nenapadne pochybovať.

DIVERZITA DISKURZU

Diskurzy môžeme rozdeliť podľa jednotlivých sociálnych sfér (napr. mediálny, politický, vedecký) alebo na základe užšie špecifikovanej témy (napr. diskurz neznášanlivosti). V rámci diskurzov potom, vzhľadom na ideológiu, ktorú reprezentujú, môžeme rozlíšiť diskurzy dominantné a alternatívne. Tiež je možné triediť diskurzy na základe rovín: diskurzy a metadiskurzy (t. j. diskurzy o diskurzoch, diskurzy „druhého rádu“).

⁶ Porov. definíciu diskurzu Normana Fairclougha (1995, s. 14; cit. in Wodak, 2001): „Diskurz je spôsob označovania určitej oblasti spoločenskej praxe z určitej perspektívy.“

Rozmanité diskurzy vstupujú do rôznych vzťahov. Podľa Guya Cooka (1994, s. 32) je napr. reklama, tým, že preberá obsah a formu (napr. novinový článok), ale i tvorcov (napr. celebrity) a príjemcov (napr. mediálne publiká) iných diskurzov, typickým parazitným diskurzom. Vo vzťahu symbiózy sú napr. politický a mediálny (spravodajský) diskurz. (Bočák, 2006, s. 26)

TRANSDISCIPLINÁRNY PRÍSTUP AKO VÝCHODISKO ŠTÚDIA DISKURZU

Na pochopenie súčasného prístupu k štúdiu diskurzu, ktoré intenzívne kombinuje teoretické zistenia a metodologické bázy rozmanitých vedných odborov a smerov, je vhodné sprehľadniť vývin vedných disciplín tým, že pomenujeme a definujeme tri kvalitatívne odlišné konfigurácie vedeckého bádania. V tejto časti sa opriem predovšetkým o text Stevena Browna (1997).

Stav, keď sa vedy stretávajú nad spoločným objektom, pričom naň nahliadajú vlastnou optikou, úzkostlivo strážiac svoju kompaktnosť a hranice, uvedomujúc si, že inak im hrozí nebezpečenstvo rozsypania na množstvo subdisciplín, disponujúcich osamostatňujúcim potenciálom, pomenujeme monodisciplinarita. Avšak tým, že sa vedy „majú na pozore“, darí sa im zachovávať nielen seba, ale v konečnom dôsledku konzervujú aj tradičné „rozškatulkovávanie“ poznania (výraz Coopera, 1992, cit. in Brown, 1997, s. 87), ktorého pravá, ideálna tvár by mala byť taká spojitá, komplexná, ako je realita sama.⁷

Interdisciplinarita (medziodborovosť) už pomenúva situáciu, keď vedecké disciplíny otvorene vstupujú do kooperácií, aby sa navzájom terminologicky alebo/a metodologicky obohatili, keď sa na ich styčných plochách rodia subdisciplíny. Ide tu vlastne o uvedomenie si toho, že vedeckou spoluprácou a tvorivou syntézou nadobudnutých poznatkov i overených metód možno veľa získať. Pod vplyvom istej „vyčerpanosti“ vied k ich integrácii (tzv. synergii) dochádza postupne najmä od 70. rokov 20. storočia. Problém s integráciou, usúvzťažnením týchto poznatkov vzniká kvôli tomu, že každá z vied, ktorá sa podieľa na podobe nových vied (často nazývaných štúdiá, z angl. *studies*), vnáša do nich stopy vlastných teoreticko-metodologických rámcov (paradigiem) a osobitý terminologický repertoár. Príkladom inter-

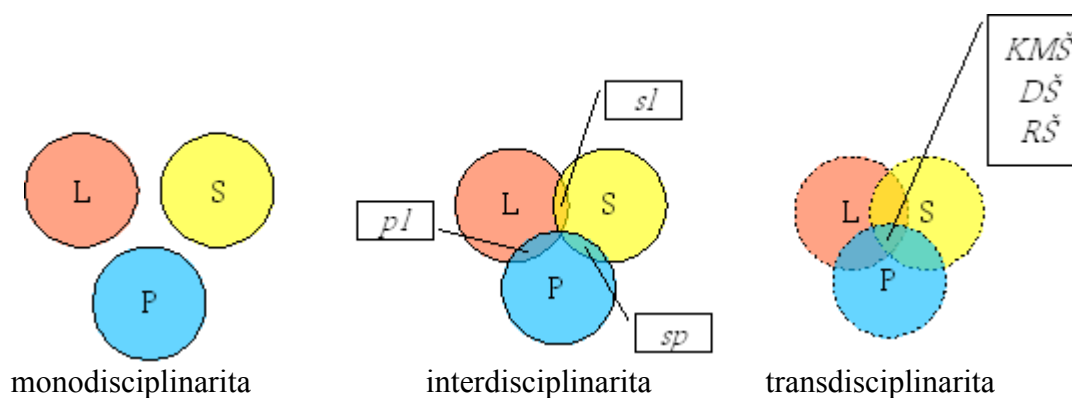
⁷ Multidisciplinarita (mnohodborovosť) je termín, ktorý sa u nás síce zavše používa, no vo svojej podstate je iný v porovnaní s nasledujúcimi, pretože len konštatuje mnohosť, početnosť (predpona *multi-*) (mono-)disciplín, podieľajúcich sa na štúdiu rovnakého objekt, pričom sa ale vôbec nevyjadruje k ich povahe ich vzťahov.

disciplín sú sociolingvistika, psycholingvistika či sociálna psychológia, ktoré vznikajú na pomedzí jazykovedy, sociológie a psychológie (pozri obrázok č. 1).

Kým interdisciplinarita nastoľuje problém postupného stierania hraníc, transdisciplinarita evokuje významy „idúci cez niečo“, prestupujúci, prekračujúci hranice. V tomto kontexte sa už nezvykne hovoriť o disciplínach (samo slovo „zväzda“ k chápaniu vedy ako pevne vymedzenej, „disciplinovanej“ oblasti), no hovorí sa o poliach (navrhovaný preklad angl. *field*).⁸ Mohlo by sa tak zdať, že výsledná transdisciplína je akýmsi parazitom, ktorý zdrojovým disciplinám iba berie. V skutočnosti ich ale v mnohom spätne obohacuje tým, že rozširuje pohľad na objekty ich skúmania. Transdisciplinárny výskum vylučuje zo svojich priorít vlastnú inštitucionálnu definíciu vedeckej disciplíny (t. j. hľadanie svojej pozície v rámci komplexu vedeckého bádania) a stráženie čistoty svojho slovníka, aby celú svoju energiu mohol vynakladať na samotné skúmanie: „vyzýva venovať menej času cibreniu teórie, a viac času objavovaniu a prepájaniu, čo [však] znamená smerovanie k večne pohyblivému horizontu,“ konštatuje v závere svojej práce Brown (1997, s. 93; o transdisciplinarite pozri aj Nicolescu, 2002). Teoreticko-metodologická sloboda transdisciplinárneho výskumu je však v akademickej praxi, kde sa veda stále delí na jednotlivé odbory (čo je, žiaľ, z organizačného hľadiska viac-menej nevyhnutné) zatiaľ stále relatívna, pretože inštitucionalizácia v podobe pracovísk stále ostáva žiadanou charakteristikou vedy. Ako príklady transdisciplín uvádzam na obrázku č. 1 komunikačné, mediálne, rodové štúdiá a – aj štúdiá diskurzu. Na súčasnom skúmaní diskurzu sa podieľa množstvo pôvodných disciplín, interdisciplín i transdisciplín. Jedny z najdôležitejších vymenúva obrázok č. 2, ktorý zároveň načrtáva skutočnosť, že pojem diskurz a jeho štúdium sú dôsledkom nie izolovaných, ale paralelných paradigmatických zmien (teda vlastne, terminológiou tejto štúdie, hlavne diskurzívnych a metadiskurzívnych posunov jednotlivých odborov), ku ktorým vo vedách začalo dochádzať zhruba od poslednej tretiny 20. storočia.

⁸ Aj keď anglické slovo *field* možno preložiť aj ako „odbor“, kvôli odlíšeniu tu uprednostňujem preklad „pole“. V slovenskom prostredí sú totiž slová disciplína a odbor vnímané skôr ako synonymá.

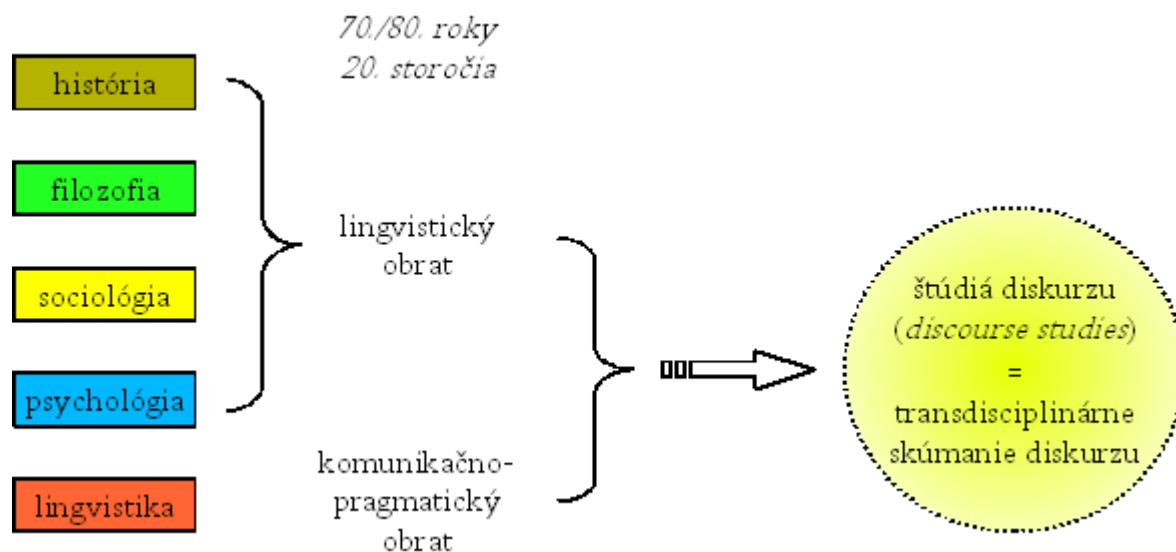
**Obrázok 1 Rozdiely medzi monodisciplinaritou,
interdisciplinaritou a transdisciplinaritou**

Legenda: L – lingvistika, S – sociológia, P – psychológia, *pl* – psycholingvistika, *sl* – sociolingvistika, *sp* – sociálna psychológia, *KMS* – komunikačné a mediálne štúdiá, *DŠ* – diskurzívne štúdiá (*discourse studies*), *RŠ* – rodové štúdiá (*gender studies*)

V lingvistike, ako kľúčovej disciplíne skúmajúcej jazyk, išlo o pohyb k sociálnu, ktorý je dnes označovaný ako *komunikačno-pragmatický obrat* (podľa už spomínaného odklonu od skúmania jazyka ako systému k používaniu jazyka v aktuálnych komunikačných situáciách a skúmania narábania s jazykom jednotlivými komunikantmi). V ďalších humanitných i spoločenských vedách došlo zase k *obratu k jazyku*. S týmto termínom pracuje jednak filozofia, ale tiež napr. psychológia a sociológia, ktoré sa začali čoraz viac zaujímať nielen o „objektívne“ psychické či sociálne štruktúry, ale o to, ako o nich ľudia hovoria, aké „jazyky“, t. j. diskurzy, používajú na ich popis. (Bližšie pozri napr. Plichtová, in Harré – Gillett 2001, s. 7 – 27)

Obrázok 2 Zdroje transdisciplinárneho prístupu v štúdiu diskurzu

ZDROJE

Barker, Chris: Slovník kulturních studií. Praha: Portál 2006. 208 s.

Berger, Peter L. – Luckmann, Thomas: Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologii vědění. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 1999. 216 s.

Bočák, Michal: Diskurz. [slovníkové heslo] In: Kol.: Stručný slovník masmediálnej a marketingovej komunikácie. Trnava: Fakulta masmediálnej komunikácie UCM 2006, s. 25 – 26.

Bočák, Michal: Mediálny diskurz. [slovníkové heslo] In: Kol.: Stručný slovník masmediálnej a marketingovej komunikácie. Trnava: Fakulta masmediálnej komunikácie UCM 2006, s. 81 – 82.

Bočák, Michal: Reprezentácia reality. [slovníkové heslo] In: Kol.: Stručný slovník masmediálnej a marketingovej komunikácie. Trnava: Fakulta masmediálnej komunikácie UCM 2006, s. 100 – 101.

Brown, Steven D.: What is Transdisciplinarity? In: Višňovský, Emil – Bianchi, Gabriel (eds.): Discourse – Intellectuals – Social Communication. Bratislava: Veda 1997, s. 86 – 95.

Čmejková, Světlá – Hoffmannová, Jana (eds.): Jazyk, média, politika. Praha: Academia 2003. 259 s.

Deacon, David – Pickering, Michael – Golding, Peter – Murdock, Graham: Researching Communications. A Practical Guide to Methods in Media and Cultural Analysis. London: Arnold 1999. 427 s.

Derrida, Jacques: Texty k dekonstrukci. Práce z let 1967-72. Bratislava: Archa 1993. 336 s.

Foucault, Michel: Archeologie vědění. Praha: Herrmann & synové 2002. 319 s.

Harré, Rom – Gillett, Grant R.: Diskurz a myseľ. Úvod do diskurzívnej psychológie. Bratislava: IRIS 2001. 215 s.

Hartley, John: Understanding News. 4. vyd. London a New York: Routledge 1994. 203 s.

- Hartley, John: *Communication, Cultural and Media Studies. The Key Concepts*. 3. vyd. London, New York: Routledge 2002. 262 s.
- Jensen, Klaus B. (ed.): *A Handbook of Media and Communication Research. Qualitative and Quantitative Methodologies*. New York, London: Routledge 2002. 332 s.
- Kol.: *Stručný slovník masmediální a marketingové komunikace*. Trnava: Fakulta masmediální komunikace UCM 2006. 137 s.
- Kraus, Jiří: *Vyjádřování polemičnosti a významových opozic v politickém diskurzu*. In: Čmejrková, Světlá – Hoffmannová, Jana (eds.): *Jazyk, média, politika*. Praha: Academia 2003, s. 13 – 39.
- Lapčík, Marek: *Diskurzivní strategie v TV zpravodajství. Dizertační práce*. Olomouc: Katedra sociologie Filosofické fakulty Univerzity Palackého 2002. 156 s. + 110 s. příloh.
- McQuail, Denis: *Úvod do teorie masové komunikace*. Praha: Portál 1999. 448 s.
- Nicolescu, Basarab: *A New Vision of the World: Transdisciplinarity*. [Výňatok z autorovej knihy *Manifesto of Transdisciplinarity*. New York: State University of New York Press 2002. 169 s.] <http://nicol.club.fr/ciret/english/visionen.htm> [16. 4. 2007]
- Plichtová, Jana: *Predslov. Diskurzívne verzus tradičné chápanie mysle*. In: Harré, Rom – Gillett, Grant R.: *Diskurz a myseľ. Úvod do diskurzívnej psychológie*. Bratislava: IRIS 2001, s. 7 – 27.
- Reifová, Irena a kol.: *Slovník mediální komunikace*. Praha: Portál 2004. 328 s.
- Stenström, Anna-Brita: *An Introduction to Spoken Interaction*. New York: Longman 1994. 238 s.
- Wodak, Ruth: *The Discourse—Historical Approach*. In: Wodak, Ruth – Meyer, Michael: *Methods of Critical Discourse Analysis*. Sage 2001, s. 63 – 95.

O AUTOROVI

Michal Bočák je študentom 2. ročníka denného doktorandského štúdia v odbore všeobecná jazykoveda; kontakt: michal.bocak@gmail.com.